

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ *ΠΟΛΙΤΕΙΑ*

Ἡ λέξη «ψυχολογία», θεσπισμένη μόλις ἀπὸ τὸν δέκατο ἔκτο μ.Χ. αἰῶνα καὶ ὕστερα ὡς τεχνικός ὄρος, δηλωτικός ἀρχικά ὀρισμένου κλάδου τῆς φιλοσοφίας¹, ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο ἐλληνικὲς λέξεις, τὶς πιὸ βαρυσήμαντες ἴσως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Συμβαίνει μάλιστα οἱ δύο αὐτὲς λέξεις, «ψυχὴ» καὶ «λόγος», νὰ συνυπάρχουν σὲ περίφημο χωρίο τοῦ Ἡρακλείτου: «ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδόν· οὕτω βαθὺν λόγον ἔχει» (B 45). Τὸ χωρίο αὐτὸ ἐξ ἄλλου καὶ προκαθορίζει τὶς δυνατότητες θεωρίας τῆς ψυχῆς ὡς μὴ ἀπεριόριστες, δηλαδή προδιαγράφει τὴ μοῖρα τῆς ψυχολογίας ὡς μὴ ἱκανῆς γιὰ θεώρηση τῆς ψυχῆς ἐξαντλητικῇ².

Πρόδηλο ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἐπισκόπηση τῶν σημασιῶν, ὅσες ἐμφανίζει ἡ λέξη «ψυχὴ» ἀπὸ τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου ἕως καὶ τὸ φιλοσοφικὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους *Περὶ ψυχῆς*³. Ἀπὸ ἔλλειψη χρόνου ὅμως περιορίζομαι νὰ ἐκθέσω τὴ θεωρία τῆς ψυχῆς, τὴν ἐπιτελεσμένη ἀπὸ τὸν κορυφαῖο τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸν Πλάτωνα, εἴτε καὶ ὑποσημαινόμενη ἀπλῶς, ἰδιαίτερα σὲ χωρία τοῦ περιεκτικώτερου ἢ καὶ σπουδαιότερου ἔργου του, ἐννοῶ τὴν *Πολιτείαν*.

Σὲ ὀρισμένα χωρία τῆς *Πολιτείας* ἡ λέξη «ψυχὴ» χρησιμοποιεῖται κατ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ λέξη «σῶμα». Ὄταν ὁ Πλάτων πραγματεύεται γιὰ τὴν παιδευτικὴ λειτουργία τῆς «γυμναστικῆς», δηλαδή τοῦ ἀθλητισμοῦ, φαίνεται νὰ προϋποθέτει ὡς κάτι δεδομένο τὴ διάκριση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, ἔστω γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴ μεταξύ τους σχέση μὲ τὸν

1. Βλ. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, τ. 7, Darmstadt 1989, στὸ λήμμα *Psychologie*, στήλη 1599, ὅπου μνεία τῶν ἔργων τοῦ FREIGIUS *Ciceronianus* (1575) καὶ *Quaestiones physicae* (1579), τοῦ GOCLENIUS *Ψυχολογία, hoc est: De hominis perfectione ...* (1590), τοῦ CASMANN *Psychologia anthropologica sive animae humanae doctrina* (1594), καθὼς καὶ τοῦ WOLFF *Psychologia empirica* (1732) καὶ *Psychologia rationalis* (1734).

2. Γιὰ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπογνώσις γενικὰ πβ. Karl JASPERS, *Einführung in die Philosophie*, 1958, σ. 62.

3. Erwin ROHDE, *Psyche*, (ἀγγλικὴ ἔκδοση) 1987, σσ. 3-54, 362 κ.ἐπ.· Jackeline de ROMILLY, *Patience mon cœur. Essor de la psychologie dans la littérature grecque classique*, Paris 1984.

τρόπο του καὶ νὰ τονίσει τὸ προβάδισμα τῆς ψυχῆς σὲ ἀξία. Ἴδου ἐκφραστικώτατα δύο χωρία: «οὐ φαίνεται ..., ὃ ἂν χρηστὸν ἦ σῶμα, τοῦτο τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ ψυχὴν ἀγαθὴν ποιεῖν, ἀλλὰ τοῦναντίον ψυχὴ ἀγαθὴ τῇ αὐτῆς ἀρετῇ σῶμα παρέχειν ὡς οἷόν τε βέλτιστον» (403 d)· «οἱ καθιστάντες μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν οὐχ οὗ ἕνεκά τινες οἷονται καθιστᾶσιν, ἵνα τῇ μὲν τὸ σῶμα θεραπεύοιντο, τῇ δὲ τὴν ψυχὴν; ... Κινδυνεύουσιν ... ἀμφοτέρω τῆς ψυχῆς ἕνεκα τὸ μέγιστον καθιστάναι»⁴ (410 b - c).

Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλα χωρία τῆς *Πολιτείας*, ὅπου ὁ Πλάτων ἀναλύει τὴν ἀνθρώπινη ψυχικότητα, διακρίνει λειτουργίες εἴτε μέρη τῆς ψυχῆς, ἐξαίρει τὴν ὑπερβατικὴ ἐνέργειά της, γεννητικὴ τῶν γνωσιακῶν ἐπιτεύξεων καὶ τῶν πραξιακῶν ἐπιδόσεων τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφει γεγονότα ψυχικά, ἔκγονα τοῦ νεωτερικὰ λεγόμενου ὑποσυνειδήτου.

Ἡ διάκριση τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ἐπιτελεῖται — πρὸς τελεσφόρηση ἐξ ἄλλου τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν οὐσία τῆς δικαιοσύνης καθὼς καὶ τῆς σοφίας, τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς σωφροσύνης — μὲ ἀφετηρία τὴν ἐνδοσκόπηση τῶν διαφορῶν ψυχικῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου, καθοριστικῶν τῆς συμπεριφορᾶς του.

Παράδειγμα πρόσφορο παρέχει «τοῦ διψῶντος ἢ ψυχῆ». Διαπιστώνεται πρῶτα πὺς συμβαίνει σ' αὐτὴν κάποτε διχασμός: «εἴ ποτέ τι αὐτὴν ἀνθέλκει διψῶσαν, ἕτερον ἂν τι ἐν αὐτῇ εἴη αὐτοῦ τοῦ διψῶντος καὶ ἄγοντος ὥσπερ θηρίον ἐπὶ τὸ πιεῖν» (439 b). Καὶ ἐξηγοῦνται οἱ ἀντίρροπες αὐτὲς ἐνδοψυχικὲς δυνάμεις στὴν προέλευσή τους: «τὸ μὲν κωλύον τὰ τοιαῦτα ἐγγίγνεται, ὅταν ἐγγένηται, ἐκ λογισμοῦ, τὰ δὲ ἄγοντα καὶ ἔλκοντα διὰ παθημάτων τε καὶ νοσημάτων παραγίγνεται» (439 c - d). Ἔτσι καὶ συνάγεται πὺς ὑπάρχουν ἀντίστοιχα στὴν ψυχὴ δύο στοιχεῖα διαφορετικά: «τὸ μὲν ὧ λογίζεται λογιστικόν ... τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ ὧ ἐρᾶ τε καὶ πεινῇ καὶ διψῇ καὶ τὰς ἄλλας ἐπιθυμίας ἐπτόηται ἀλόγιστόν τε καὶ ἐπιθυμητικόν, πληρώσεών τινων καὶ ἡδονῶν ἐταῖρον» (439 d). [Ὁ ὅρος «ἐπιθυμητικόν», ποὺ καὶ στὸ χωρίο αὐτὸ ἐμφανίζεται ἰσοδύναμος σχεδὸν πρὸς τὴν ἐκφραση «ἀλόγιστον», σημαίνει, ὅπως καὶ τονίζεται ἰδιαίτερα στὸ χωρίο 580 d - 581 a, παντοδαπὲς ἀλογικὲς τάσεις τῆς ψυχῆς, πολύτροπες καὶ πολυώνυμες, ἀκόμη καὶ τὸν φόβο, καθιερώθηκε ὅμως ἀπὸ τὸ ὄνομα, ποὺ ἔχουν οἱ κατεξοχὴν πληθωρικὲς ἀπὸ αὐτὲς, οἱ ἐπιθυμίες]. Ἐπειτα διαπιστώνεται ἀκόμη κάτι ἄλλο, σύνδρομο συχνὰ τοῦ διχασμοῦ τῆς ψυχῆς: «πολλαχοῦ αἰσθανόμεθα, ὅταν βιάζωνται τινὰ παρὰ τὸν λογισμόν ἐπιθυμίαι, λοιδοροῦντά τε αὐτὸν καὶ θυμούμενον τῷ βιαζομένῳ ἐν αὐτῷ, καὶ ὥσπερ δυοῖν στασιαζόντοιν σύμμα-

4. Πβ. 411 e - 412 a, 518 d - e, 591 c, ἀλλὰ καὶ 402 d - e. Βλ. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Ἀθήναι ²1980, σσ. 111-114, P. FRIEDLÄNDER, *Platon III*, Berlin ²1960, σ. 82.

χον τῷ λόγῳ γιγνόμενον τὸν θυμὸν τοῦ τοιούτου» (440 a - b. Πβ. καὶ 441 a - c). Καὶ ἔτσι ἀποκαλύπτεται ἤδη καὶ ἄλλο στοιχεῖο τῆς ψυχῆς, τὸ «θυμοειδές», μὲ εἰδικὴ μάλιστα λειτουργία. Ἡ παρουσίαση τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, «λογιστικοῦ», «ἐπιθυμητικοῦ», «θυμοειδοῦς»⁵, ὁλοκληρώνεται μὲ τὴν ἀξιωματικὴ ἐκφραση τῆς ἰδιαίτερης ἀποστολῆς τῶν δύο προπάντων ἀπὸ αὐτά: «τῷ μὲν λογιστικῷ ἄρχειν προσήκει, σοφῷ ὄντι καὶ ἔχοντι τὴν ὑπὲρ ἀπάσης τῆς ψυχῆς προμήθειαν, τῷ δὲ θυμοειδεῖ ὑπηκόῳ εἶναι καὶ συμμάχῳ τούτου» (441 e). «Καὶ τούτῳ δὴ οὕτῳ τραφέντε καὶ ὡς ἀληθῶς τὰ αὐτῶν μαθόντε καὶ παιδευθέντε προστήσεσθον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ — ὃ δὴ πλεῖστον τῆς ψυχῆς ἐν ἐκάστῳ ἐστὶ καὶ χρημάτων φύσει ἀπληστότατον — ὃ τηρήσετον μὴ τῷ πίμπλασθαι τῶν περὶ τὸ σῶμα καλουμένων ἡδονῶν πολὺ καὶ ἰσχυρὸν γενόμενον οὐκ αὖ τὰ αὐτοῦ πράττει, ἀλλὰ καταδουλώσασθαι καὶ ἄρχειν ἐπιχειρήσει ὧν οὐ προσήκον αὐτῷ γένει, καὶ σύμπαντα τὸν βίον πάντων ἀνατρέψει» (442 a - b).

Ἀξίζει νὰ ἐξαρθεῖ ἡ προβολὴ τοῦ «θυμοειδοῦς», τοῦ ἀγωνιστικοῦ στοιχείου τῆς ψυχῆς, δηλαδή τοῦ ριζικοῦ βουλευτικοῦ στοιχείου, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μάλιστα, ποὺ ἔχει προβάλει καὶ τὸ ἄλλο δυναμικὸ στοιχεῖο τῆς ψυχῆς, τὸν «ἔρωτα», ὑψώνοντας καὶ αὐτὸν ἐπάνω ἀπὸ τὴν τύρβη τοῦ «ἐπιθυμητικοῦ». Προβλήθηκαν, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, καὶ ὁ ἔρως καὶ τὸ θυμοειδές στὴν ἰδιαίτερη λειτουργία τους: ὁ ἔρως, ὅπου ἀβίαστο ἀνάβλυσμα τοῦ συναισθήματος εἴτε αὐθόρμητο ἄνοιγμα τῆς φαντασίας, ὅπως στὴν ποίηση· τὸ θυμοειδές, ὅπου κατανίκηση ἀντιδράσεων εἴτε ὑπερνίκηση ἐμποδίων, ὅπως στὴν πράξη.

Ἡ τριαδικὴ αὐτὴ σύσταση τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προβλημένη στὸ Δ' βιβλίο τῆς *Πολιτείας*, ἐπανεκφράζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ Θ' βιβλίο τοῦ ἴδιου ἔργου (588 b κ.ἐπ.), καὶ μάλιστα ὡς τριαδικὴ σύσταση τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ σιωπηρὸ ταυτισμὸ ἀνθρώπου καὶ ψυχῆς.

(Ἄς μὴ λησμονοῦμε, στὸ ἔργο ἤδη *Ἀλκιβιάδης*, 130 c - e, ὑπάρχει ταυτισμὸς τοὺς ρητός, ὅπως σχεδὸν καὶ στὸ ἔργο *Νόμοι*, 959 a - b).

Στὸ Θ' βιβλίο τῆς *Πολιτείας* ἡ ποιητικὴ φαντασία τοῦ Πλάτωνος πλάθει «λόγῳ» «εἰκόνα ... τῆς ψυχῆς» (588 b), ὅπως ἐξαγγέλλεται, ἀλλὰ «εἰκόνα» «τοῦ ἀνθρώπου» (588 d), ὅπως τελικὰ χαρακτηρίζεται. Ἡ σύσταση τοῦ

5. Ἡ διάκριση αὐτῆς μερῶν τριῶν τῆς ψυχῆς ὑπηρετεῖ ἀναμφίβολα τὴν ἀρετολογία τοῦ Πλάτωνος, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπαγορεύθηκε ἀπλῶς ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ θεμελίωσή της. Καὶ πολὺ μᾶλλον δὲν ὁδηγήθηκε ὁ Πλάτων πρὸς τὴν διάκριση τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν διάκριση διῆθεν τριῶν μερῶν τῆς «πόλεως», ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ CORNFORD, POHLENZ, SHOREY, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι δέχονται οἱ RÖHDE, ADAM, WILAMOWITZ, FRUTIGER. Πβ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 98.

«ἐπιθυμητικοῦ» παρομοιάζεται πρὸς «ιδέαν θηρίου ποικίλου καὶ πολυκεφάλου, ἡμέρων δὲ θηρίων ἔχοντος κεφαλὰς κύκλῳ καὶ ἀγρίων, καὶ δυνατοῦ μεταβάλλειν καὶ φύειν ἐξ αὐτοῦ πάντα ταῦτα» (588 c). Τὸ «θυμοειδές» παρομοιάζεται πρὸς «ιδέαν λέοντος» (588 d) καὶ τὸ «λογιστικόν» πρὸς ιδέαν «ἀνθρώπου». Ἐπισημαίνεται ἡ σὲ μέγεθος ὑπεροχὴ τοῦ «θηρίου ποικίλου καὶ πολυκεφάλου» καὶ ἡ σὲ μέγεθος μειονεξία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι καὶ τοῦ «λέοντος», δευτέρου σὲ μέγεθος. Αὕτῃ ἄρα ἐμφανίζεται ἡ ἀπὸ ἀποψη δυναμισμοῦ ἱεραρχία τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς: τὸ «ἐπιθυμητικόν» εἶναι πρῶτο, ἐνῶ τὸ «θυμοειδές» εἶναι δεύτερο καὶ τὸ «λογιστικόν» τρίτο.

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐνδοψυχικὴ αὕτῃ διάκριση τριῶν μερῶν κρίνεται ὡς μὴ διαγνώσιμη «τῷ μὴ δυναμένῳ τὰ ἐντὸς ὁρᾶν, ἀλλὰ τὸ ἔξω μόνον ἔλυστρον ὁρῶντι» (588 d - e). Σ' αὐτόν, δηλαδή στὸν μὴ προικισμένο μὲ εἰσδυτικότητα ψυχολογική, παρέχεται ἡ ἐντύπωση, ὅτι ἀπλῶς ὑπάρχει κάτι ἐνιαῖο, ἄνθρωπος, καὶ ὄχι τρία στοιχεῖα διάφορα μεταξύ τους («Περίπλασον δὴ αὐτοῖς ἔξωθεν ἑνὸς εἰκόνα, τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τῷ μὴ δυναμένῳ τὰ ἐντὸς ὁρᾶν ... ἐν ζῶον φαίνεσθαι, ἄνθρωπον», 588 d - e).

Ὡς πρὸς τὶς λειτουργικὲς σχέσεις τῶν τριῶν μερῶν τῆς ψυχῆς προβάλλονται — κατὰ συνάρτηση πάντοτε πρὸς τὴν ἀνάλυση τῶν συνεπειῶν τῆς ἀδίκης συμπεριφορᾶς καὶ τῆς δίκαιης συμπεριφορᾶς — δύο ἀντίθετα ἐνδεχόμενα.

Τὸ πρῶτο ἐνδεχόμενο: Τὸ παντοδαπὸν «θηρίον», δηλαδή τὸ «ἐπιθυμητικόν», ἀλλὰ καὶ ὁ «λέων», δηλαδή τὸ «θυμοειδές», νὰ ὑπερτρέφονται καὶ νὰ ἰσχυροποιοῦνται, καὶ ὁ «ἄνθρωπος», δηλαδή τὸ «λογιστικόν», νὰ λιμοκτονεῖ καὶ νὰ ἐξασθενεῖ, μὲ συνέπεια νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα στὶς ὁποῖες τάσεις τους, καὶ νὰ μὴ τὰ ἐξοικειώνει καὶ συμφιλιώνει μεταξύ τους, ἀφειμένα ἔτσι ὥστε νὰ μάχονται μεταξύ τους, ν' ἀλληλοδάκνονται καὶ ν' ἀλληλοτρῶγονται («τὸ παντοδαπὸν θηρίον εὐωχοῦντι ποιεῖν ἰσχυρὸν καὶ τὸν λέοντα καὶ τὰ περὶ τὸν λέοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον λιμοκτονεῖν καὶ ποιεῖν ἀσθενῆ, ὥστε ἔλκεσθαι ὅπῃ ἂν ἐκείνων ὁπότερον ἄγῃ, καὶ μηδὲν ἕτερον ἑτέρῳ συνεθίζειν μηδὲ φίλον ποιεῖν, ἀλλ' ἐὰν αὐτὰ ἐν αὐτοῖς δάκνεσθαι τε καὶ μαχομένα ἐσθίειν ἄλληλα», 588 e - 589 a). Θέμα τῆς ἀδρῆς αὐτῆς περιγραφῆς εἶναι ὁ μὴ ἐγκρατὴς ἄνθρωπος, ὁ ἀκόλαστος, δίχως εἰρμὸ στὴ ζωὴ του, ἔρμαιο τῶν ἀντίρροπων συχνὰ ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν του ἢ καὶ τῶν ἐκσπάσεων τῆς ὀργῆς του, μὲ τὸν λογισμό του ἀτροφημένο καὶ ὑπηρέτη δουλικὸ τῶν ἀλογικῶν ψυχικῶν δυνάμεων, δίχως καμιά εὐχέρεια ἐλέγχου πρὸς ἐναρμονισμό τους.

Τὸ δεύτερο ἐνδεχόμενο: Ὁ «ἐντὸς ἄνθρωπος», δηλαδή τὸ «λογιστικόν», νὰ ἐπικρατεῖ ὀλικά στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἔχει τὴν ἐπιμέ-

λεια τοῦ «πολυκεφάλου θρέμματος», δηλαδή τοῦ «ἐπιθυμητικοῦ», καὶ νὰ τὴν ἀσκεῖ σὰν νὰ εἶναι γεωργὸς μὲ διατροφή καὶ τιθάσευση τῶν «ἡμερων», δηλαδή μὲ ἱκανοποίηση καὶ πειθάρχηση τῶν φυσιολογικῶν δίχως ἐντάσεις πάθους ἐπιθυμιῶν, καὶ μὲ παρεμπόδιση τῶν «ἄγριων» νὰ φυτρώσουν, δηλαδή μὲ οἶονεὶ ἐκρίζωση τῶν παθῶν. Πρὸς ἐπίτευξη τῆς σωστικῆς αὐτῆς ἐπιμέλειας χρειάζεται νὰ ἔχει τὴ συμμαχία τοῦ «λέοντος», δηλαδή τοῦ βουλητικοῦ στοιχείου τῆς ψυχῆς, τοῦ ὀνομαζόμενου «θυμοειδοῦς». Μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῆς συμμαχίας αὐτῆς, ὁ «ἐντὸς ἄνθρωπος», τὸ «λογιστικόν» τοῦ ἀνθρώπου, μεριμνᾷ ὑπὲρ ὅλων πρὸς τὸ κοινὸ συμφέρον καὶ ἀρμονίζει τὰ δύο ἄλλα μέρη τῆς ψυχῆς μεταξύ τους καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του («τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἐντὸς ἄνθρωπος ἔσται ἐγκρατέστατος, καὶ τοῦ πολυκεφάλου θρέμματος ἐπιμελήσεται ὥσπερ γεωργός, τὰ μὲν ἡμερὰ τρέφων καὶ τιθασεύων, τὰ δὲ ἄγρια ἀποκωλύων φύεσθαι, σύμμαχον ποιησάμενος τὴν τοῦλέοντος φύσιν, καὶ κοινῇ πάντων κηδόμενος, φίλα ποιησάμενος ἀλλήλοις τε καὶ αὐτῷ», 589 a - b). Τῆς ἀδρῆς ἐπίσης περιγραφῆς αὐτῆς θέμα εἶναι ὁ ἐγκρατὴς⁶ ἄνθρωπος, ὁ μὴ ἀκόλαστος, ὁ ἰσορροπημένος στὴν ψυχικὴ του συγκρότηση καὶ ἠθικὰ στερεὸς ἄνθρωπος, μὲ τὸ πνεῦμα του ἐλεύθερο ἀπὸ τὴν πίεση τῶν παθῶν.

Ἐκδηλῇ ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ ἀρμονικὴ ἀντιστοιχία τοῦ χωρίου αὐτοῦ 589 a - b πρὸς τὸ χωρίο 441 e, ἢ καὶ 442 a, ἐπίσης ὅμως καὶ τοῦ χωρίου 588 e - 589 a πρὸς τὸ χωρίο 442 a - b, ἀλλὰ καὶ γενικὰ τοῦ Θ' βιβλίου τῆς *Πολιτείας* πρὸς τὸ Δ' βιβλίο τῆς ὡς πρὸς τὴν τριαδικὴ σύσταση τῆς ψυχῆς.

Ὅσα ὁ Πλάτων γράφει στὰ βιβλία Δ' καὶ Θ' τῆς *Πολιτείας* γιὰ τὴν πολυδυναμία τοῦ «ἐπιθυμητικοῦ» τῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ τὸ δέον τῆς ὑποταγῆς τοῦ ὑπὸ τὸ «λογιστικόν», ἀξίζει νὰ συμπληρωθοῦν μὲ ὅσα γράφει στὶς δύο πρῶτες σελίδες τοῦ Θ' βιβλίου γιὰ κάποιες ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν «μὴ ἀναγκαίων ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν». Οἱ σελίδες αὐτές, ἃς σημειωθεῖ, ἐντυπωσίασαν τὸν Freud στὶς δυσμέσ τοῦ βίου του.

Ἴδου τὸ χωρίο 571 b - c: «Τῶν μὴ ἀναγκαίων ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν δοκοῦσί τινές μοι εἶναι παράνομοι, αἱ κινδυνεύουσι μὲν ἐγγίγνεσθαι παντί, κολαζόμεναι δὲ ὑπὸ τε τῶν νόμων καὶ τῶν βελτιόνων ἐπιθυμιῶν μετὰ λόγου

6. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* 1168b34-35: «καὶ ἐγκρατὴς δὲ καὶ ἀκρατὴς λέγεται τῷ κρατεῖν τὸν νοῦν ἢ μὴ ὡς τούτου ἐκάστου ὄντος». Ἡ ἔκφραση «νοῦς» στὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι ταυτόσημη πρὸς τὴν ἔκφραση «λογιστικόν», ἢ «ὁ ἐντὸς ἄνθρωπος». Ἐξ ἄλλου, πβ. καὶ Ἀποστόλου ΠΑΥΛΟΥ, *Πρὸς Ῥωμαίους* ζ 22-24: «συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας». Βλ. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Μελετήματα Φιλοσοφίας* II, Ἀθῆναι 1980, σσ. 139, 145.

ένίων μὲν ἀνθρώπων ἢ παντάπασιν ἀπαλλάττεσθαι ἢ ὀλίγαι λείπεσθαι καὶ ἀσθενεῖς, τῶν δὲ ἰσχυρότεραι καὶ πλείους».

Στὸ χωρίο αὐτὸ 571 c — προηγούμενο ἀπὸ τὸ χωρίο 588 b κ.έπ., ὅπου μὲ ποιητικὴ φαντασία περιγράφεται ὁ ἄνθρωπος στὴν τριπλῇ σύστασή του, ὡς περιεκτικὸς «θηρίου ποικίλου καὶ πολυκεφάλου», «λέοντος» καὶ «ἀνθρώπου» — ἀντικείμενο πραγματείας εἶναι «τινές» τῶν «μὴ ἀναγκαίων ἡδονῶν τε καὶ ἐπιθυμιῶν» καὶ χαρακτηρίζονται «παράνομοι», ἂν καὶ μὲ ὕφος συγκρατημένο («δοκοῦσι μοι εἶναι»), καὶ λέγεται γι' αὐτές, ὅτι ἐνυπάρχουν δυνάμει σὲ κάθε ἄνθρωπο, ἀλλὰ ὑπέχουν τὴν κατασταλτικὴ ἐπενέργεια τῶν νόμων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καλλίτερης ποιότητας, ἐνισχυμένη καὶ ἀπὸ τὶς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου, ὥστε νὰ ἐκλείπουν ὁλωσδιόλου σὲ κάποιους ἀνθρώπους εἴτε νὰ ὀλιγοστεύουν καὶ ν' ἀδυνατίζουν ἢ σὲ ἄλλους ἀνθρώπους νὰ παραμένουν ἰσχυρότερες καὶ περισσότερες.

Καὶ ἰδοὺ συγκεκριμένα ποιῆς εἶναι οἱ παράνομες αὐτὲς ἐπιθυμίες καὶ ἡδονές, παρουσιασμένες συναρπαστικὰ στὸ ἐπόμενο χωρίο (571 c - d): «Τὰς περὶ τὸν ὕπνον ... ἐγειρομένας, ὅταν τὸ μὲν ἄλλο τῆς ψυχῆς εὖδῃ, ὅσον λογιστικὸν καὶ ἡμερον καὶ ἄρχον ἐκείνου, τὸ δὲ θηριῶδες τε καὶ ἄγριον, ἢ σίτων ἢ μέθης πλησθέν, σκιρτᾷ τε καὶ ἀπωσάμενον τὸν ὕπνον ζητῇ ἰέναι καὶ ἀποπιμπλάναι τὰ αὐτοῦ ἡθῇ· οἷσθ' ὅτι πάντα ἐν τῷ τοιούτῳ τολμᾷ ποιεῖν, ὡς ἀπὸ πάσης λελυμένον τε καὶ ἀπηλλαγμένον αἰσχύνης καὶ φρονήσεως. μητρὶ τε γὰρ ἐπιχειρεῖν μείγνυσθαι, ὡς οἶεται, οὐδὲν ὀκνεῖ, ἄλλω τε ὁτρωῦν ἀνθρώπων καὶ θεῶν καὶ θηρίων, μαιφονεῖν τε ὁτιοῦν, βρώματός τε ἀπέχεσθαι μηδενός· καὶ ἐνὶ λόγῳ οὔτε ἀνοίας οὐδὲν ἐλλείπει οὔτ' ἀναισχυντίας».

Στὸ χωρίο αὐτὸ περιγράφονται οἱ παράνομες ἐπιθυμίες ὅσες ἐμφανίζονται νὰ «ἐγείρονται» εἰδικὰ στὸν ὕπνο. Τότε συμβαίνει, τὸ «θηριῶδες τε καὶ ἄγριον» μέρος τῆς ψυχῆς, δηλαδή τὸ ζωῶδες καὶ ἀτίθασο, νὰ σκιρτάει καὶ νὰ διώχνει τὸν ὕπνο καὶ νὰ ζητάει μὲ ὁρμὴ νὰ ἐκπληρώσει ὅσα εἶναι οἰκεῖα τοῦ χαρακτῆρα του, ἐνῶ τὴν ἴδια ὥρα εἶναι βυθισμένο στὸν ὕπνο τὸ ἄλλο μέρος τῆς ψυχῆς, ὅποιο εἶναι ἡμερο καὶ ἱκανὸ γιὰ λογισμὸ καὶ ταγμένο στὴν διακυβέρνησή του. Ὡς αἰτία γιὰ τὴν ἀπὸ τὸ ἐπιθυμητικὸ ἔξωση τοῦ ὕπνου ἐμφανίζεται ἢ πρὶν ἀπὸ τὸν ὕπνο εὐωχία ἢ μέθη («ἢ σίτων ἢ μέθης πλησθέν»).

Ὑπὸ τὶς περιστάσεις αὐτὲς καὶ προϋποθέσεις, τὸ ζωῶδες στὸν ἄνθρωπο τολμάει νὰ πράξῃ τὰ πάντα, καθὼς εἶναι ἀποδεσμευμένο καὶ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ κάθε συναίσθημα ἐντροπῆς καὶ ἀπὸ κάθε φρόνιμη σκέψη, δηλαδή καθὼς τὸ «λογιστικὸν» τῆς ψυχῆς κοιμᾶται καὶ δὲν ἀσκεῖ τὴν ἐλεγκτικὴ ἐξουσία του. Καὶ εἰδικώτερα ὁ ἄνθρωπος στὸν ὕπνο, παρασυρμένος ἀπὸ τὸ διεγερμένο ζωῶδες μέσα του, δὲν διστάζει νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐρωτικὴ ἔνωση μὲ τὴ μητέρα του καὶ μὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον ἄνθρωπο ἢ καὶ θεὸ ἢ

καὶ μὲ ὁποιοδήποτε ζῶο, ἀλλὰ καὶ νὰ διαπράξει ὁποιονδήποτε φόνο καὶ νὰ μιανθεῖ ἀπὸ αὐτόν, ἢ καὶ νὰ γευθεῖ ἔδεσμα ὁποιοδήποτε, καὶ γενικὰ ἔχει ἀναισχυντία καὶ ἄνοια στὸ ἔπακρο.

Ἐξ ἄλλου, καθὼς στὸ πολλαπλὰ σημαντικὸ αὐτὸ χωρίο 571 c - d ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυση, ὅχι ἁμοιρῇ καὶ ἀπὸ ἠθικὲς ἀξιολογήσεις, συνοδεύεται καὶ ἀπὸ ἐξηγήσεις μὲ εἰδικὴ μνεία τῆς προ-ύπνιας συμπεριφορᾶς, στὸ ἐπόμενο χωρίο προβάλλεται ὁρισμένος τύπος συμπεριφορᾶς πρὶν ἀπὸ τὸν ὕπνο, πρόσφορης γιὰ νὰ ἀποτραποῦν οἱ ἐκσπάσεις τῶν παράνομων ἐπιθυμιῶν στὴ διάρκειά του, ἀλλὰ ἐπίσης γιὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν ἄριστες ἐπιδόσεις τῆς ψυχῆς.

Ἴδου τὸ πρῶτο θέμα τῆς ψυχικῆς αὐτῆς ὑγιεινῆς: «Ὅταν δέ γε οἶμαι ὑγιεινῶς τις ἔχη αὐτὸς αὐτοῦ καὶ σωφρόνως, καὶ εἰς τὸν ὕπνον ἦν τὸ λογιστικὸν μὲν ἐγείρας ἑαυτοῦ καὶ ἐστιάσας λόγων καλῶν καὶ σκέψεων, εἰς σύννοιαν αὐτὸς αὐτῷ ἀφικόμενος» (571 d). Δηλαδή, νὰ κυριαρχεῖ ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτόν του μὲ τρόπο ὑγιεινὸ καὶ σύμφωνο πρὸς τὶς ὑπαγορεύσεις τῆς σωφροσύνης καί, πρὶν δοθεῖ στὸν ὕπνο κάθε φορὰ, νὰ ὑπεγείρει καὶ ν' ἀπασχολεῖ τὸ «λογιστικόν» μὲ διαλογισμοὺς καὶ διανοήματα καλῆς ποιότητος, ὥστε νὰ φθάνει στὴν κατόρθωση τῆς πνευματικῆς του ἑνδον ἁρμονίας — ἄρα καὶ τῆς ψυχικῆς του γαλήνης.

Καὶ ἰδοὺ τὰ δύο ἄλλα θέματα ψυχικῆς ὑγιεινῆς: «τὸ ἐπιθυμητικὸν δὲ μήτε ἐνδεία δούς μήτε πλησμονῇ, ὅπως ἂν κοιμηθῇ καὶ μὴ παρέχη θόρυβον τῷ βελτίστῳ χαῖρον ἢ λυπούμενον, ἀλλ' ἐὰν αὐτὸ καθ' αὐτὸ μόνον καθαρὸν σκοπεῖν καὶ ὀρέγεσθαι τοῦ αἰσθάνεσθαι ὃ μὴ οἶδεν⁷, ἢ τι τῶν γεγονότων ἢ ὄντων ἢ καὶ μελλόντων, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ θυμοειδὲς πραῦνας καὶ μὴ τισιν εἰς ὀργὰς ἐλθὼν κεκινημένῳ τῷ θυμῷ καθεύδῃ» (571 d - 572 a). Δηλαδή, νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος τὸ «ἐπιθυμητικόν» ἔμμετρα, ὥστε αὐτό, δίχως νὰ παθιάζεται ἀπὸ στέρηση ἢ ἀπὸ ὑπερπλήρωση, νὰ κοιμᾶται καὶ νὰ μὴ διαταράσσει τὸ βέλτιστο μέρος τῆς ψυχῆς, ἀφεμένο μόνον στὴν καθαρὴ του σύσταση νὰ ἐξετάζει καὶ νὰ προσπαθεῖ νὰ γνωρίσει ἄγνωστο κάτι ἀπὸ τὰ γινόμενα ἢ τὰ παρόντα ἢ τὰ μέλλοντα· ἐπίσης ὅμως νὰ καταπραῖνει τὸ «θυμοειδὲς» καὶ νὰ μὴ δοθεῖ στὸν ὕπνο, ἐξοργισμένος πρὸς κάποιους, μὲ διεγερμένο λοιπὸν τὸν θυμὸ του.

Αὐτὰ ζητεῖ ὁ Πλάτων καὶ συγκεφαλαιώνει: «ἡσυχάσας μὲν τῷ δύο εἶδη, τὸ τρίτον δὲ κινήσας ἐν ᾧ τὸ φρονεῖν ἐγγίγνεται, οὕτως ἀναπαύηται, οἶσθ' ὅτι τῆς τ' ἀληθείας ἐν τῷ τοιούτῳ μάλιστα ἅπτεται καὶ ἥκιστα παράνο-

7. Πβ. ΑΙΣΧΥΛΟΥ, *Ἀγαμέμνων* 179-181: «στάζει δ' ἐν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας μνησιπτήμων πόνος καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν».

μοι τότε αἱ ὄψεις φαντάζονται τῶν ἐνυπνίων» (572 a - b). Δηλαδή, μέ τήν ἡρέμηση τοῦ «ἐπιθυμητικοῦ», ἀλλά καί τοῦ «θυμοειδοῦς», καί μέ τήν ἐνεργοποίηση τοῦ «λογιστικοῦ», ἔδρας τοῦ «φρονεῖν», πρὶν δοθεῖ ὁ ἄνθρωπος στὸν ὕπνο, ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις, ὥστε καί οἱ ἔκγονες τῶν παράνομων ἐπιθυμιῶν φαντασιώσεις τῶν ὀνείρων νὰ μὴ ἐπισυμβαίνουν ἢ σὲ βαθμὸ ἐλάχιστο, ἀλλὰ καί νὰ ἐπισυμβαίνει κατ' ἐξοχὴν τότε σύλληψη ἄμεση τῆς ἀλήθειας.

Καὶ δὲν παραλείπει ὁ Πλάτων νὰ χαρακτηρίσει τὴν ὅλη αὐτὴ ἔκθεση τῆς προτεινόμενης ἀπὸ αὐτὸν ψυχικῆς ὑγιεινῆς ὡς καίρια παρέκβαση («ἐπὶ πλεον ἐξήχθημεν εἰπεῖν» 572 b), ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξη τοῦ κύριου στόχου του, νὰ καταδειχθεῖ ὅτι καί σὲ φαινόμενους ἀκόμη καὶ θεωρούμενους ὡς ἰσορροπημένους ἄνθρώπους ἐνυπάρχουν κάποιες ἐπιθυμίες φοβερές, ἄγριες καὶ ἄνομες, κάτι ἔκδηλο στὴ διάρκεια τοῦ ὕπνου: «ὁ δὲ βουλόμεθα γνῶναι τόδ' ἐστίν, ὡς ἄρα δεινόν τι καὶ ἄγριον καὶ ἄνομον ἐπιθυμιῶν εἶδος ἐκάστω ἔνεστι, καὶ πάνυ δοκοῦσιν ἡμῶν ἐνίοις μετρίοις εἶναι· τοῦτο δὲ ἄρα ἐν τοῖς ὕπνοις γίγνεται ἐνδηλον» (572 b).

Ἡ τριαδικὴ σύσταση τῆς ψυχῆς προβλήθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ψυχολογικὴ ἀνακάλυψη, καὶ στὸ Δ' καὶ στὸ Θ' βιβλίο τῆς *Πολιτείας*, μέ ἀνάλυση τῆς πραξιακῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς, δίχως ἀντίστοιχη ἀναφορὰ στὴ γνωσιακὴ λειτουργία της ἢ καὶ στὴν ποιητικὴ λειτουργία της.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι ἀδιαφορεῖ ὁ Πλάτων γιὰ τὶς δύο ἄλλες αὐτὲς λειτουργίες τῆς ψυχῆς. Καὶ μάλιστα ὄχι μόνο σὲ ἄλλα ἔργα του ἀναλύει αὐτὲς ὁ Πλάτων, ἰδιαίτερα στὸν *Θεαίτητο* καὶ στὸν *Φαῖδρο* καὶ στὸ *Συμπόσιον* καὶ στὸν *Φίληβο*, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ ἴδιου ἔργου τοῦ *Πολιτεία*.

Τὴ γνωσιακὴ προπάντων λειτουργία τῆς ψυχῆς ἐξαίρουν καὶ ἀναλύουν πολλὰ χωρία τοῦ κύριου αὐτοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος. Ἦδη ἐπισημάνθηκε, ἄλλωστε, ἡ παρεκβατικὴ ἔστω ἀναφορὰ στὴ γνωσιακὴ λειτουργία, ἐνῶ ἀντικείμενο τῶν ἀναπτύξεων ἦταν ἡ σχετικὴ μέ τὸν ὕπνο ὑγιεινὴ τῆς ψυχῆς: «τῆς τ' ἀληθείας ἐν τῷ τοιούτῳ μάλιστα ἄπτεται» (572 a) καὶ «ἀλλ' ἐὰν αὐτὸ καθ' αὐτὸ μόνον καθαρὸν σκοπεῖν καὶ ὀρέγεσθαι τοῦ αἰσθάνεσθαι ὃ μὴ οἶδεν» (572 a).

Ἴδου ὅμως τὸ σπουδαιότατο χωρίο 490 a - b: «πρὸς τὸ ὄν πεφυκὼς εἶη ἀμιλλᾶσθαι ὃ γε ὄντως φιλομαθής, καὶ οὐκ ἐπιμένοι ἐπὶ τοῖς δοξαζομένοις εἶναι πολλοῖς ἐκάστοις, ἀλλ' ἴοι καὶ οὐκ ἀμβλύνοιτο οὐδ' ἀπολήγοι τοῦ ἔρωτος, πρὶν αὐτοῦ ὃ ἔστιν ἐκάστου τῆς φύσεως ἄψασθαι ὃ προσήκει ψυχῆς ἐφάπτεσθαι τοῦ τοιούτου — προσήκει δὲ συγγενεῖ — ὃ πλησιάσας καὶ μιγεῖς τῷ ὄντι ὄντως, γεννήσας νοῦν καὶ ἀλήθειαν, γνοίη τε καὶ ἀληθῶς ζῶη καὶ τρέφοιτο καὶ οὕτω λήγοι ὠδίνος, πρὶν δ' οὐ;».

Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀναλύεται ἡ πρὸς τὴ γνῶση τάση καὶ πρόβαση τοῦ γνήσιου «φιλομαθοῦς», ὑπαγορευμένες σ' αὐτὸν ἀπὸ τὸν ψυχικὸ προικισμό του («πεφυκῶς εἶη ἀμιλλᾶσθαι»). Τονίζεται, ὅτι ὁ τέτοιου προικισμοῦ ἄνθρωπος δὲν ἐξαρκεῖται μὲ τὴν ἐμπειρικὴ γνῶση («οὐκ ἐπιμένοι ἐπὶ τοῖς δοξαζομένοις εἶναι πολλοῖς ἐκάστοις»), ἀλλὰ μὲ ἀσίγαστον «ἔρωτα» προβαίνει πρὸς τὴν σύλληψη τῆς οὐσίας τοῦ κάθε πράγματος («ἀλλ' ἴοι καὶ οὐκ ἀμβλύνοιτο οὐδ' ἀπολήγοι τοῦ ἔρωτος, πρὶν αὐτοῦ ὃ ἔστιν ἐκάστου τῆς φύσεως ἄψασθαι»), ἐπιτελέσιμη ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ἄξιο γι' αὐτὴν («ὧ̃ προσήκει ψυχῆς ἐφάπτεσθαι τοῦ τοιούτου») ὡς ἔκγονο τῆς ἴδιας ρίζας μὲ τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων («προσῆκει δὲ συγγενεῖ»). Καὶ ἰδοὺ ἡ περιγραφή τῆς γνωσιακῆς λειτουργίας: «ὧ̃ πλησιάσας καὶ μιγείς τῷ ὄντι ὄντως, γεννήσας νοῦν καὶ ἀλήθειαν». Δηλαδή τὸ εὐγενικὸ αὐτὸ μέρος τῆς ψυχῆς ὁλοκληρώνει τὴν πρόβασή του πρὸς τὸ ὄντως ὄν, κατορθώνει τὴν ἐρωτικὴ ἔνωση μὲ αὐτὸ καὶ τότε μόνο γεννιέται σύγχρονα τὸ ζεῦγμα «νοῦς καὶ ἀλήθεια», ὁ «νοῦς» σύστοιχος τῆς ψυχῆς, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ πιὸ εὐγενικοῦ μέρους της, ἡ «ἀλήθεια» σύστοιχη τοῦ «ὄντως ὄντος», ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ὑπαρκτὰ μόνο σὲ μικτὸ πεδίο κατορθωμένης συνάφειας ψυχῆς καὶ ὄντος: οὔτε ἡ «ἀλήθεια» ὑπάρχει καθ' ἑαυτὴν πρὶν γεννηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ ἔνωση ψυχῆς καὶ «ὄντως ὄντος», οὔτε ὁ «νοῦς» ὑπάρχει πρὶν γεννηθεῖ καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴ ἔνωση τῆς ψυχῆς μὲ τὸ «ὄντως ὄν». Καὶ ἰδοὺ πῶς χαρακτηρίζεται, κάπως ἀξιολογικά, ἡ κατορθωμένη αὐτὴ γνήσια γνῶση, καὶ ὄχι ἀπλῶς δοξασία: «γνοίη τε καὶ ἀληθῶς ζῶη καὶ τρέφοιτο καὶ οὕτω λήγοι ὠδῖνος, πρὶν δ' οὗ». Δηλαδή, μὲ τὴ γέννηση της διζυγίας «νοῦς καὶ ἀλήθεια», καὶ μόνο τότε, ἀποκτάει γνῶση ὁ «ὄντως φιλομαθής», καὶ μὲ αὐτὴν μόνο ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τοὺς πόνους τοῦ πνευματικοῦ τοκετοῦ, καὶ προπάντων ἔχει τότε μὲ αὐτὴν ἀληθινὴ ζωὴ καὶ τροφή.

Ἡ προκείμενη ψυχολογία τῆς ἰδιοφυΐας ἢ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας, ἐνταγμένη στὴν ὄντολογία καὶ ἀνθρωπολογία τοῦ Πλάτωνος, στηριγμένη κάπως καὶ στὴν ἀναδεκτὴ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα παρμενίδεια διάκριση «ἀληθείας» καὶ «δόξης»⁸, ἀλλὰ καὶ στὴν παρμενίδεια ἐπίσης ταύτιση «νοεῖν» καὶ «εἶναι», ἐνέχει καὶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς ἐξαίρει τὴ δραστικὴ συμβολὴ τοῦ «ἔρωτος»⁹, δηλαδή τοῦ βιοδυναμικοῦ στοιχείου τῆς ψυχῆς, γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς γνωσιακῆς λειτουργίας, καὶ προπάντων ἴσως καθὼς προβάλλει μεταφυσικὴ ἐξήγηση τῆς κρίσιμης γιὰ τὴν τελεσφόρηση τῆς γνωσιακῆς λειτουργίας δυνατότητας, νὰ ὑπερβαίνει κάπως ἡ ψυχὴ τὸ ὑποκειμενικὸ ἀπλῶς πεδίο της, ὥστε νὰ προσεγγίσει καὶ νὰ συλλάβει ὅ,τι καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχει,

8. Βλ. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 6 κ.ἐπ.

9. Πβ. P. FRIEDLÄNDER, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 81.

ἔξω ἀπὸ αὐτήν, ὡς περιεκτικὴ στοιχείου «συγγενοῦς» μὲ τὸ ὑπαρκτὸ καθ' ἑαυτό, ἔξω ἀπὸ αὐτήν, «ὄντως ὄν» («ὅς προσήκει ψυχῆς ἐφάπτεσθαι τοῦ τοιούτου — προσήκει δὲ συγγενεῖ»).

Ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἐξήγηση, μὲ τὴν ἐπὶ κλήση τῆς «συγγένειας» μέρους τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ «ὄντως ὄν», συμπληρώνεται κάπως μὲ ὅ,τι ἀναγνωρίζεται ὡς λειτουργία τοῦ «ἀγαθοῦ», ὑπατης ἀρχῆς τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου: «Καὶ τοῖς γινωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γινώσκεισθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεῖα καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος» (509 b). Ἡ «συγγένεια» τοῦ κατ' ἐξοχὴν γνωσιακοῦ μέρους τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ «ὄντως ὄν» φαίνεται νὰ εἶναι ἀντίστοιχη πρὸς τὴν κοινὴ αὐτὴ ἀπὸ τὸ «ἀγαθόν» προέλευση τοῦ «γινώσκεισθαι» καὶ τοῦ «εἶναι» ἢ τῆς «οὐσίας».

Ἐξ ἄλλου, ἡ συζυγία «νοῦς καὶ ἀλήθεια» ἐπανεμφανίζεται σὲ χωρίο ἐπίσης τῆς *Πολιτείας*, ὅπου ἀποτολμᾶται ἀναφορὰ πάλι στὸ «ἀγαθόν», κατὰ συνάρτηση πρὸς τὴν «εἰς τὸν νοητὸν τόπον τῆς ψυχῆς ἄνοδον» (517 b). Ἐκεῖ μνημονεύεται «ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα» ὅχι μόνον «ὡς ἅρα πᾶσι πάντων αὕτη ὀρθῶν τε καὶ καλῶν αἰτία» (517 c), ἀλλὰ καὶ ὡς «ἐν τε ὁρατῷ φῶς καὶ τὸν τούτου κύριον τεκοῦσα, ἐν τε νοητῷ αὕτη κυρία ἀλήθειαν καὶ νοῦν παρασχομένη» (517 c).

Σὲ χωρίο συγκεφαλαιωτικὸ, οἱ γνωσιακὲς ἐπιδόσεις τῆς ψυχῆς ὑπέχουν κατάταξη ρητὴ σὲ τέσσερες βαθμίδες: «νόησιν», «διάνοιαν», «πίστιν», «εἰκασίαν». Ἡ κατάταξη αὕτη ἐκφράζει τὸν βαθμὸ «σαφηνείας» καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν βαθμὸ «ἀληθείας» τῶν ἀντικειμένων τους: «ἐπὶ τοῖς τέτταρσι τμήμασι τέτταρα ταῦτα παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα λαβέ, νόησιν μὲν ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ, διάνοιαν δὲ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ, τῷ τρίτῳ δὲ πίστιν ἀπόδος καὶ τῷ τελευταίῳ εἰκασίαν, καὶ τάξον αὐτὰ ἀνὰ λόγον, ὥσπερ ἐφ' οἷς ἐστὶν ἀληθείας μετέχει, οὕτω ταῦτα σαφηνείας ἡγησάμενος μετέχειν» (511 d - e).

Παραλλαγὴ τῶν διακρίσεων αὐτῶν, σχετικῶν μὲ τὰ «παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ», συμπληρωματικὴ ἢ καὶ διορθωτικὴ, περιέχει τὸ χωρίο 533 e - 534 a: «τὴν μὲν πρώτην μοῖραν ἐπιστήμην καλεῖν, δευτέραν δὲ διάνοιαν, τρίτην δὲ πίστιν καὶ εἰκασίαν τετάρτην· καὶ συναμφοτέρα μὲν ταῦτα δόξαν, συναμφοτέρα δ' ἐκεῖνα νόησιν· καὶ δόξαν μὲν περὶ γενέσιν, νόησιν δὲ περὶ οὐσίαν». Ὡστε ἡ τελικὴ ὀνομασία καὶ διάταξη τῶν «ἐν τῇ ψυχῇ» «παθημάτων», εἶναι: «ἐπιστήμη» καὶ «διάνοια», ὑπὸ τὴν κοινὴ ὀνομασίαν «νόησις», «πίστις» καὶ «εἰκασία», ὑπὸ τὴν κοινὴ ὀνομασίαν «δόξα»¹⁰.

10. Πβ. K. BORMANN, *Platon*, Freiburg /München 1973, σσ. 55 κ.ἐπ.

Ἡ «ἐπιστήμη» ταυτίζεται μὲ τὴ «διαλεκτικήν», τὴν κατ' ἐξοχὴν μέθοδο τῆς φιλοσοφίας (534 e). Ἡ «διάνοια» ἔχει ἀντικείμενο τὰ μαθηματικά νοήματα καὶ ὄντα (πβ. 533 d). Ἡ σπουδὴ τοὺς ἐκκαθαίρει καὶ ἀναζωπυρεῖ «ὄργανόν τι ψυχῆς», χαλασμένο καὶ τυφλωμένο ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐνασχολήσεις του, ἐνῶ εἶναι πολυτιμώτατο κατ' ἐξοχὴν, ὥς μόνο ἱκανὸ γιὰ νὰ ἐνατενίσαι τὴν ἀλήθεια: «ἐν τούτοις τοῖς μαθήμασιν ἐκάστου ὄργανόν τι ψυχῆς ἐκκαθαίρεται τε καὶ ἀναζωπυρεῖται ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων, κρεῖττον ὃν σωθῆναι μυρίων ὁμμάτων· μόνῳ γὰρ αὐτῷ ἀλήθεια ὁρᾶται» (527 d - e).

Σὲ ἄλλο χωρίο ἡ «διαλεκτική»¹¹ ἐμφανίζεται νὰ ἔλκει μὲ ἡρεμία καὶ νὰ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ ἄνω «τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα», «ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι ... κατορωρυγμένον» καὶ στὴν ἀναγωγικὴν αὐτὴν προσπάθεια νὰ χρησιμοποιεῖ τὰ μαθηματικά ὡς σύνεργά της: «ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορωρυγμένον ἡρέμα ἔλκει καὶ ἀνάγει ἄνω, συνερίθοις καὶ συμπεριαγωγοῖς χρωμένη αἷς διήλθομεν τέχναις» (533 d). Μόλις χρειάζεται νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἐκφράσεων «ὄργανόν τι ψυχῆς ... ἀπολλύμενον καὶ τυφλούμενον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων» (527 d - e) καὶ «ἐν βορβόρῳ βαρβαρικῷ τινι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα κατορωρυγμένον» (533 d).

Μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια περιγράφεται ὁ φυσικὸς προικισμὸς τοῦ ἄξιου νὰ γίνῃ φιλόσοφος, σὲ δύο καὶ πλέον σελίδες, 485 a - 487 a. Στὶς σελίδες αὗτὲς ὑπάρχει κάτι σὰν ψυχολογία τῆς μεγαλοφυΐας.

Ἡ συγκεφαλαίωση τῶν ψυχικῶν ιδιοτήτων, ὅσες πρέπει ὁ μέλλων φιλόσοφος νὰ ἔχει ἀπὸ τὴ φύση του («φύσει»), εἶναι «μνήμων, εὐμαθής, μεγαλοπρεπής, εὐχαρις, φίλος τε καὶ συγγενῆς ἀληθείας, δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης» (487 a). Στὸ χωρίο αὐτὸ ἡ πλατωνικὴ ψυχολογία προβάλλει ἀνθρώπινο τύπο μὲ ψυχικὲς προδιαθέσεις ἰδεατῆς ποιότητας καὶ πληρότητας, πολύτιμες ὅχι μόνο γιὰ τὴ γνωσιακὴ λειτουργία του («μνήμων, εὐμαθής, ... συγγενῆς ἀληθείας»), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἠθικὴ συγκρότησή του («μεγαλοπρεπής, φίλος τε ... ἀληθείας, φίλος τε καὶ συγγενῆς ... δικαιοσύνης, ἀνδρείας, σωφροσύνης»), καὶ ἀκόμη γιὰ τὴ θετικὴ σχέση του πρὸς τὴν ἀόριστη ὑπαρξιακὴ ἀξία, τὴν ὀνομαζόμενη μὲ τὴ λέξη *χάρις*, κάτι εὐρύτερο ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ἀπλῶς ἀκτινοβολία («εὐχαρις»).

Ἡ *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος περιέχει καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα κατὰ συνάρτηση πρὸς τὴν «παιδείαν καὶ τροφήν», καὶ ἀκόμη πραγματεύεται διεξοδικά, ἔστω οἷονεὶ μυθικά, γιὰ τὴν μετὰ θάνατον ὑπαρξὴ καὶ τύχη τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου¹².

11. Βλ. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτική*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 139 κ.ἐπ.

12. Βλ. P. FRIEDLÄNDER, *ἐνθ' ἀν.*, σσ. 118 κ.ἐπ., Κ. BORMANN, *ἐνθ' ἀν.*, σσ. 137-139, P. SCHUHL, *L'œuvre de Platon*, Paris 1967, σσ. 97-98.

Ἦς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὅμως νὰ ἀρκεστῶ ἤδη στὰ λεχθέντα. Καὶ ἄς μοῦ συγχωρηθεῖ ἀκόμη νὰ ἐπαναλάβω, λογοτεχνικῇ ἀδείᾳ, τὴ φράση τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὶς ἕως κάποια στιγμὴ ἀναπτύξεις τοῦ περὶ ψυχῆς: «νῦν δὲ τὰ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ πάθη τε καὶ εἶδη, ὡς ἐγῶμαι, ἐπικεικῶς αὐτῆς διελήλυθαμεν» (612a).

Κωνσταντῖνος Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
(Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν)

ÉLÉMENTS DE PSYCHOLOGIE
DANS LA RÉPUBLIQUE DE PLATON

Résumé

Platon dans son œuvre la *République* traite de l'âme à plusieurs reprises.

Dans les passages 439 b - 442 b il analyse le comportement humain en observant le forum interne de l'existence de l'homme; il y discerne des tendances opposées et des forces diverses et il en déduit qu'il y a trois «parties» de l'âme: celle dont découle le désir, voire la crainte etc., et qui mérite d'être appelé ἐπιθυμητικόν, c'est-à-dire propre à faire naître des désirs; celle, dont découle le raisonnement, prohibitif notamment du désir, et qui mérite d'être appelé λογιστικόν, c'est-à-dire doué de capacité de raisonner; et celle dont découle la puissance d'imposer au désir sa prohibition, de le renforcer vers sa satisfaction et qui mérite d'être appelé θυμοειδές. En outre, il ne manque pas d'établir une certaine hiérarchie fonctionnelle entre ces trois «parties» de l'âme; et même, en vue d'assurer la cohésion existentielle de l'homme et son bien-être moral et vital à la fois, il postule la fonction de chef du λογιστικόν, en tant que sage et aspirant au bien commun de tous, et l'alliance avec lui du θυμοειδές, c'est-à-dire la soumission de la volonté à la raison (pratique) pour contrôler efficacement tout désir et toute passion, en sorte que l'existence de l'homme soit ainsi menée au bien.

Dans les passages 588 b - 589 b, le poète dans Platon présente de nouveau cette division tripartite de l'âme, en employant une image: Après avoir identifié tacitement (588 b et sq.) l'homme avec son âme, il imagine un être composé d'un animal à nombreuses têtes d'un lion et d'un homme, l'animal l'emportant sur les autres en vigueur vitale et l'homme étant le moindre entre les trois (588 c - d); et il commande: à qui ne dispose pas de perspicacité psychologique (588 d - e) cet ensemble tripartite apparaît comme étant l'homme dans son unité, alors en réalité il

y a trois êtres unis dans cet être prétendu un, et que seulement le troisième d'entre eux c'est l'homme véritable. Or, il identifie déjà l'homme avec seule la raison dans son âme: et il remarque ensuite: Si le «lion» devient allié de «l'animal à nombreuses têtes», c'est-à-dire si la volonté est soumise aux désirs, alors ces deux parties irrationnelles de l'âme se nourrissent à l'accès et deviennent très fortes, tandis que «l'homme», c'est-à-dire la raison, ne se nourrit guère et s'affaiblit et devient leur serviteur et leur jouet et que l'ensemble tripartite se trouve en plein désordre à cause notamment d'un conflit durable entre les désirs (588 e - 589 a). Mais, si le «lion» devient allié de «l'homme du dedans», c'est-à-dire si la volonté est guidée par la raison (pratique), alors c'est l'harmonie qui s'établit dans l'ensemble tripartite, c'est-à-dire dans l'existence de l'homme, la raison (pratique) accordant une satisfaction mesurée à chacun des désirs normaux.

Cependant, Platon procède aussi à une description des plaisirs et désirs déréglés, laquelle a l'air très moderne. Il dit à leur propos: «Il semble bien qu'ils sont innés dans tous les hommes; mais, réprimés par les lois et les désirs meilleurs, ils peuvent avec l'aide de la raison être entièrement extirpés chez quelques hommes, ou rester amoindris en force et en nombre, tandis que chez les autres ils subsistent plus nombreux et plus forts. Ce sont ceux qui s'éveillent pendant le sommeil, ... quand la partie de l'âme, raisonnable et douce qui doit commander à l'autre est endormie et la partie bestiale et sauvage, gorgée d'aliments ou de boisson se démène et, repoussant le sommeil, cherche ... à satisfaire ses appétits sans pudeur et n'hésite pas à essayer en pensée de violer sa mère ou tout autre, de perpétrer des meurtres, de manger un aliment quelconque» (571 b - d).

Or, après cette constatation psychologique à propos des plaisirs et désirs déréglés, le moraliste dans Platon ne manque pas de proposer une sorte d'hygiène psychique: comment calmer les désirs et adoucir la colère et bien traiter la raison avant de se coucher, afin de s'assurer un sommeil, débarrassé de troubles et même fécond éventuellement en activité mentale, apte à saisir la vérité (571 d - 572 b).

Mais l'essentiel, d'après Platon lui-même, est cette découverte psychologique qu'il y a dans chacun de nous une espèce de désirs terribles, sauvages, sans frein, qu'on trouve même dans le petit nombre de gens qui paraissent être complètement réglés, et c'est ce qui se met en évidence pendant le sommeil.

Platon, même dans la *République*, n'est pas seulement moraliste et psychologue du comportement immoral et moral; il est aussi théoricien de la connaissance et psychologie de la fonction cognitive, telle qu'elle s'effectue notamment chez l'homme doué d'aptitudes philosophiques.

Le passage 490 a - b comprend dans sa densité unique, des éléments essentiels de la philosophie de Platon: de sa théorie de la connaissance, en rapport avec son ontologie, de sa doctrine sur l'amour, de sa psychologie. Très importante,

entre autres, est la conception de l'amour comme source de l'élan mental pour la connaissance de l'étant en soi, de même que la conception de l'acte de la connaissance comme une sorte d'acte d'engendrer à la fois l'intelligence et la vérité, résultant de l'union d'une partie exquise de l'âme avec l'étant en soi, cette partie de l'âme ayant une nature de même origine que celle de l'étant en soi.

Et cette congénialité, qui établit une condition métaphysique de la possibilité de la connaissance, par dépassement du subjectivisme inhérent à tout acte de connaissance, trouve, croyons-nous, un fondement ultime dans la doctrine platonicienne, d'après laquelle tant l'être et l'essence que l'acte de les connaître ont la même provenance: le Bien, qui dépasse même l'essence en majesté et en puissance (509 b; cf. 517).

En outre Platon distingue dans la fonction cognitive de l'âme quatre opérations, rangées selon le degré de leur clarté respective, qui par ailleurs correspond au degré de participation de leurs objets à la vérité (511 d - e). Il nomme ces quatre sortes d'opération cognitive: «science» («ἐπιστήμη»), «connaissance discursive» («διάνοια»), «foi» («πίστις»), «conjecture» («εἰκασία»); et il classe les deux premières ayant pour objet «l'essence», à un groupe, nommé «noésis», les deux autres, ayant pour objet la génération, à un groupe nommé «doxa» (533 e - 534 a), d'après la tradition parménidienne. À propos de l'étude de l'astronomie, en se référant à celle aussi des autres disciplines mathématiques, il parle d'un «organe de l'âme», qu'elle purifie et ravive en chacun de nous (527 d); et à propos de la dialectique, il parle de «l'œil de l'âme» qu'elle élève en haut (533 d).

Constantin I. DESPOTOPOULOS

